

ВСТУП

Десятиріччя незалежності України, нещодавно урочисто відзначене у багатьох країнах світу, і водночас недобррозичливі спроби деяких антиукраїнських політичних сил своєрідно оцінити цю видатну історичну подію спонукають до об'єктивного, науково виваженого осмислення та оцінки тернистого, складного багатовікового шляху українського народу до здобуття своєї державної незалежності.

Зусиллями українських дослідників – істориків, політологів, журналістів вже чимало зроблено для відновлення історичної правди, наукового детального висвітлення героїчних звитяг Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Симона Петлюри, Степана Бандери, їх численних послідовників і однодумців, які в різних історичних умовах самовіддано боролися в ім'я здобуття незалежності Української держави. Зросла кількість наукових праць, популярних видань, в яких правдиво, неупереджено показано шлях до здобуття державної незалежності Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки, історичне значення акту їх Злуки.

Відроджується історична правда, зловмисне спотворювана радянськими істориками щодо Карпато-Української держави, яка дала свій гідний внесок у загальнонаціональний процес утвердження державотворення в Україні.

Тривалий час героїчні і водночас трагічні події, що сталися у 1938-1939 роках у найвіддаленішому західному, але одвічно українському регіоні, замовчувалися або грубо викривлялися. Хоч було незаперечною істиною, що саме напередодні початку Другої світової війни, за складних, гостро-суперечливих міжнародних обставин, долаючи шалену протидію з боку німецьких і угорських хортистських фашистських урядових кіл, українські патріоти Закарпатського краю змогли засвітити – хай і малий, і

недовговічний. – але світлий вогник надії на утвердження незалежної Української держави.

Однак у працях радянських істориків захисники Карпатської України, її президент А.Волошин, воїни Карпатської Січі провокаційно зображалися виключно негативно, а національно-визвольний рух на Закарпатті видавався за “антинародну, профашистську” діяльність закарпатських націоналістів, як спроба політичних “авантюристів” і “зрадників” народу захопити владу в свої руки. В Українській радянській енциклопедії (здавалося б, найбільш виваженій праці радянських науковців) згадку про героїчний подвиг Карпатської Січі подали у такій редакції: “У 1938 році, коли фашистська Німеччина почала агресію проти Чехословаччини, українські буржуазні націоналісти – Бродій, а потім Волошин - за вказівкою гітлерівців, які виконували божевільні плани відриву Радянської України від СРСР, створили фашистський уряд у Закарпатській Україні. В листопаді 1938 - березні 1939 років Закарпатська Україна була окупована хортистською Угорщиною” [9,с.137]. Як бачимо, немає жодного слова співчуття українським патріотам, осуду фашистських окупантів. У такому ж дусі змальовувалися драматичні події 1938-1939 років на Закарпатті і в інших працях радянських істориків. Дивуватися цьому не слід: цькування, шельмування Карпатської України започаткував особисто керівник СРСР, лідер ВКП/б/ Й.Сталін.

У звітній доповіді XVIII з'їзду ВКП/б/ 10 березня 1939 року, тобто за декілька днів до віроломного вторгнення угорських фашистів з благословення гітлерівської Німеччини на територію Карпатської України, Й.Сталін з явною метою дезінформації радянської та світової громадськості заявляв: “Характерний галас, який підняла англо-французька і північноамериканська преса з приводу Радянської України. Діячі цієї преси до хрипоті кричали, що німці йдуть на Радянську Україну, що вони мають тепер в руках так звану Карпатську Україну, що нараховує

біля 700 тисяч населення, що німці не дали як навесні цього року приєднати Радянську Україну, що має понад 30 мільйонів населення, до так званої Карпатської України. Схоже на те, що цей підозрілий галас має своєю метою підняти лють Радянського Союзу проти Німеччини, отруїти атмосферу і спровокувати конфлікт з Німеччиною без явних на те основ". Далі Й.Сталін казав: "Звичайно, цілком можливо, що в Німеччині є божевільні, які мріють приєднати слона, тобто Радянську Україну, до козявки, тобто до так званої Карпатської України. І якщо дійсно є там якісь божевільні, можна не сумніватися, що в нашій країні знайдеться необхідна кількість приборкувальних сорочок для таких божевільних. Але якщо відкинути геть божевільних і звернутися до нормальних людей, то чи не ясно, що смішно і безглуздо говорити серйозно про приєднання Радянської України до так званої Карпатської України? Подумайте лише. /Далі - мовою оригіналу/: "Пришла козявка /мова йде про суверенну Карпатську Україну – авт./ к слону и говорит ему, подбоченясь: "Эх ты, братец ты мой, до чего мне тебя жалко... Живешь ты без помещиков, без капиталистов, без национального гнета, без фашистских заправил, – какая ж это жизнь... Гляжу я на тебя и не могу не заметить, – нет тебе спасения, кроме как присоединиться ко мне... /Загальний сміх/ Ну что ж, так и быть, разрешаю тебе присоединить свою небольшую территорию к моей необъятной территории..." /Загальний сміх і оплески/ [10.с.571- 572]

Чи знайдуться слова ще більшої зневаги, блюзнірства щодо самої ідеї воз'єднання всіх українських земель? Чи можна було очікувати на військову чи хоча б моральну підтримку з боку керівництва СРСР, якщо хоч і мала, але суверенна, держава з презирством прирівнюється до "козявки"?

Підкреслимо, що у ті трагічні для долі Карпатської України дні реальну допомогу в збереженні її суверенітету міг надати лише Радянський Союз. У попередні роки СРСР щедро афішував свою інтернаціональну

солідарність з борцями проти фашизму та світового імперіалізму. Цього разу лідери СРСР готувалися до реалізації таємної змови з гітлерівською Німеччиною /мова йшла про наближення часу розчленування сусідньої Польщі, захоплення Західної України і Західної Білорусі/. За цих умов сподіватися на збройну чи хоча б моральну допомогу з боку СРСР молодій державі карпатських українців було марно, безглуздо!

Прийшов час відновити історичну правду, об'єктивно сказати про всіх, хто був причетний до славного злету і вимушеної трагічної втрати незалежності Карпатською Україною. Протягом останніх років зусиллями відомих українських істориків – Боднара В.Л., Худанича В. І., Данилюка Д.Д., Сливки Ю.Ю., Стерчо Я.П., Довгея В. та ряду інших вже чимало зроблено у цьому напрямку. Видані цікаві книги, відбулися змістовні наукові конференції. Ця публікація є спробою зробити свій посильний внесок в об'єктивне дослідження особливостей труднощів збройного протистояння українських патріотів Закарпаття фашистській агресії напередодні початку Другої світової війни, зокрема, висвітлити своє бачення історичних уроків цієї боротьби.

Навчальний посібник, сподіваємося, буде корисною підмогою всім, хто без упереджень вивчає історію України.

§1. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗГОРТАННЯ БОРОТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Протягом багатьох століть Закарпаття – ця багатостраждальна, щедра природними багатствами, одвічно українська земля – було постійною ареною гострої політичної боротьби, здобутком чужоземних поневоловачів. Але український люд, що населяв Закарпаття, часто перебуваючи в суцільному ворожому оточенні, крізь століття зберіг свою рідну мову, національну самобутність, культуру, традиції, звичаї, почуття кровної етнічної спорідненості з братами і сестрами з-над Дніпра, Дністра, зберіг свій потяг до свободи, вірність християнській релігії, єдиній українській Вітчизні.

Як свідчать достовірні історичні документи, архівні джерела, з найдавніших часів землі передгір'я південних схилів Карпат заселяли східнослов'янські етнічні групи. Перші праукраїнські поселенці осіли на Закарпатті приблизно в середині VII століття. Початково ці землі входили до Болгарського царства. У другій половині X століття через занепад Болгарської держави Закарпаття відійшло до сфери впливу Київської княжої держави. Але, починаючи з X століття, праукраїнців поступово витіснили з урожайних долин р.Тиса та її басейну угорські прибульці з-над Волги. Впродовж століть зберігалася народна легенда про мужнього князя Лаборця, котрий на зламі IX-X століть боронив Карпатські гори від угорських завойовників, які згодом крок за кроком звужували смугу суцільного розселення українського населення від високих Татр на заході до Трансильванії на сході.

У 1241р. внаслідок татарського нападу Закарпаття було повністю зруйноване. Притаманна закарпатським русинам працелюбність, мужність, сильна воля дозволили у відносно короткий час подолати жахливі наслідки татарської навали. Неоцінимим був внесок закарпатців у відбудову інших

потерпілих угорських теренів. Проте, це не змінило політичного, соціально-економічного стану українського населення Закарпаття.

Отже, українські землі Закарпаття набагато раніше, ніж інші, потрапили в залежність до сильного, жорстокого поневолювача. Закарпатські українці, практично, так і не відчули смаку власної державності.

Майже тисячолітнє перебування краю під владою угорської святостефанської корони – це історія нестримного господарсько-економічного визиску та послідовної і невпинної денационалізації. Завойовницька влада всіляко утискувала українську мову, культуру, національні традиції. Здавалося, що насильницька мадяризація вщент зруйнує національну самобутність українського населення. І підстави для цього були досить вагомі. Спочатку нащадки давніх українських княжих і боярських родів служили при дворі угорських королів і займали іноді високі посади. Але згодом вищі верстви українського населення зазнали мадяризації, окатоличення, й українське населення було представлене вже лише сільською масою та нижчим духовенством. Селяни опинилися в становищі кріпаків і навіть сільське духовенство мусило відбувати панщину.

Зменшувалася чисельність українського населення. За оцінкою Д.Дорошенка, в 1900 р., згідно з офіційно проведеним переписом населення, в Угорщині нараховувалось 430 тисяч українців. Але за оцінкою українських вчених, у 1878 р. було 476 тис. українців у цьому краї, а в 1826 р. – понад 800 тисяч. Цю від'ємну динаміку обумовлював насильницький процес мадяризації українського населення, хоч позначився певною мірою і процес еміграції: безробіття штовхало знедолених, збіднілих громадян шукати кращої долі в США, Канаді, країнах Західної Європи. В 1897 р. українців-вихідців з Угорщини в США і Канаді знаходилося біля 100 тисяч [5.с.21].

Невідрадним було соціально-економічне становище українського населення Закарпаття. Головним його заняттям було сільське господарство, яке становило єдине джерело доходів для 99 % населення. Інші сфери занять не відігравали жодної ролі. Що стосується землеволодіння, то великі маєтки становили 0.2 %, середні – 0.6 %, а дрібні – 99 % від загальної кількості господарств. Техніка і культура хліборобства були примітивними, малоефективними. Характеризуючи тяжку хліборобську долю селян Закарпаття, Д.Дорошенко наводив свідчення високого угорського урядовця Едмунда Егана, котрий писав: “Український селянин не бачить цілий рік ні м’яса, ні яйця, хіба що вип’є кілька крапель молока, а у велике свято з’їсть шматок житнього або пшеничного хліба. Його стравою звичайно є вівсяний ошипок, і, коли стає, картопля. Не дивно, що коли в інших гірських сторонах бачимо людей рослих, кріпких та здорових, на українському Підкарпатті зустрічаємо малокровні, марні, поживклі мари, безсилі, хиткі, нездатні до військової служби, карликуваті, золотушні, віддані з одчаю пияцтву, зниділі, ліниві, темні. Одчай бере дивитися на цей вимираючий нарід. Нині можна б навіть предсказати день, коли останній українець втече з краю. Досі не знайшлось, одначе, хоча б двох-трьох людей, які занялись би поліпшенням долі цих пролетарів” [5.с.19].

Занепадала культура й освіта. Наслідком національної дискримінації українського населення з боку угорської влади в Закарпатті було те, що майже не існувало шкіл з українською мовою викладання. Діяло близько 500 народних шкіл (на 2918 сільських громад), до того ж не чисто українських, а мішаних – українсько-мадярських.

Тож зрозуміло, чому серед угорських українців писати і читати по-українськи вміли: чоловіків – 7 %, серед жінок – 4 %. Тільки читати могли серед чоловіків – 1.5 %, серед жінок – 2 %. Зовсім неписьменними серед дорослих чоловіків був 41 %, серед жінок – 45 %. Мадярською розмовляло

всього 25 тисяч українців. Лише 39 % з тих дітей, що мали вчитися, ходило до школи. Найгіршим було те, що українська інтелігенція здебільшого розмовляла тільки малярською мовою.

Складною залишалася релігійно-церковна ситуація в Закарпатті. Угорські українці, не маючи своїх єпископів, підпорядковувалися перемишльському владіці в Галичині. В середині XVII століття угорська влада намагалася посилити вплив унії, католицизму в Закарпатті. У 1649 р. прихильники Унії з-поміж духовенства, зібравшись в Ужгороді, прийняли уніатський обряд. У 1652 р. Папа Римський затвердив перехід закарпатських українців на визнання Унії. Хоч ще впродовж тривалого часу був на Закарпатті православний владика.

Поступово уніатська церква розширила практику проведення просвітніх заходів, запровадила богословську освіту. Одночасно вона зберігала лояльність до існуючої влади.

1848 рік мав фатальні наслідки для угорських українців. Угорські патріоти, як відомо, в 1848 році підняли повстання, прагнучи завоювати незалежність своєї країни від Австрії. Певна частина молоді української інтелігенції Закарпаття захопилася гаслами угорської революції, проте шовіністичний характер угорського визвольного руху відштовхував від нього національні меншини краю – хорватів, словаків, українців. Правлячі кола Австрії, намагаючись врятувати цілісність держави, підігравали антиугорські настрої серед населення. Російський цар Микола I, наляканий розгортанням революційних подій в Угорщині, прийняв підле рішення про надання військової допомоги австрійській монархії. 100-тисячна російська армія, вдавшись до жорстоких репресій і насильства, зламала опір угорських революціонерів. Багато з них було засуджено до смертної кари, чимало врятувалося втечею з краю.

Серед русинів, які поставилися вороже до угорської революції і проявили лояльність до австрійської монархії, російської армії, були

окремі видатні постаті Закарпатського краю. Насамперед слід назвати А.Добрянського – енергійного політика і журналіста. Під впливом А.Добрянського учасники Слов'янського конгресу у Празі запропонували проєкт, у якому вимагали, щоб у складі Угорщини була створена автономна словацько-українська область. У квітні 1849 р. А.Добрянський відстоював перед Головною Руською Радою у Львові програму об'єднання Галичини Закарпаття в окремий автономний “коронний край” у складі Габсбурзької монархії. А.Добрянський, який був дуже популярним серед своїх земляків, організував делегацію від закарпатських українців до австрійського цесаря Франца-Йосифа I з проханням створити в межах Угорщини “Руське воєводство”, тобто виділити територію, заселену переважно українцями, в окрему округу, призначати на урядові посади в ній лише українців, запровадити в урядових інституціях діловодство українською мовою, запровадити навчання українською мовою, заснувати в Ужгороді українську академію тощо. Цесар прийняв делегацію досить прихильно. Добрянського – керівника делегації – було призначено намісником чотирьох територіальних утворень, заселених здебільшого українцями. Тут розпочалися регіональні “реформи”: була впроваджена українська мова в діловодство, у навчання, на табличках з назвами вулиць. Ці кроки, хай і обмежені, підіймали національний дух української громади в Закарпатті. Але далі з об'єктивних причин справа не пішла.

Угорські шовіністи відносно швидко “опритомніли” після погромів 1849 року і знову почали набирати сили в країні. Вони зненавиділи Росію і все, що з нею пов'язане. Як підкреслював Д.Дорошенко в книзі “Угорська Україна”, “на українців мадяри перенесли всю ненависть, якою палали до росіян за події 1849 року. Нищити українців зробилося немов патріотичним обов'язком мадярським, дарма, що це тягнуло за собою економічну руїну, духовну темноту і безпомічність півмільйонної маси народу, виключало від цивілізаційного розвитку і

поступу великі області, деморалізувало й доводило до цілковитого, етичного здичавіння українську інтелігенцію, а найпаче ту її частину, що з покликання свого повинна би стояти на сторожі гуманності і етичних ідеалів – духовенство вище і нижче” [5.с.32].

Угода між Австрією і Угорщиною у 1867 р., яка сформувала дуалістичну австро-угорську монархію, прирекла національні меншини угорського краю на сваволю угорської олігархії. Скромні здобутки, що їх досягли закарпатські українці у 50-ті роки XIX століття, були негайно ліквідовані. Греко-католицька церква – єдина національна установа закарпатських українців - стала поступово перетворюватися у слухняний чинник денационалізаційної політики Будапешту. Завмирили українські парафіяльні школи, одна по одній закривалися українські газети. Занепала діяльність освітянського товариства “Общество св.Василія”. Поглиблювалася ізоляція Закарпаття від Галичини.

Духовна криза поєднувалася з жахливими економічними, господарськими негараздами, що загострилися наприкінці XIX століття. Незважаючи на формальну емансипацію селянства, ліквідацію панщини і підданства ще у 1848 році, селянство і далі перебувало у фактичній соціальній, економічній залежності від багатіїв. Відносно високий приріст населення, роздрібнення земельних наділів, слабкі темпи урбанізації, індустріалізації краю робили все відчутнішим земельний голод. Додалися алкоголізм, лихварство, неврожаї, хронічні злидні, що обумовлювали масову еміграцію знедоленого селянства до США.

Українська інтелігенція Закарпаття виявилася неспроможною дати відсіч насильницькій мадяризації. Вона була нечисленною, і в найбільшій мірі піддалася мадяризації. Серед значної кількості населення середніх верств поширилося москвофільство. Розвиткові москвофільства, поширенню його ідеології сприяли традиційні серед закарпатського духовенства думки про потребу всеслов'янської письменної мови, але

поступово це переросло у пропаганду російської мови. Глибоку пам'ять у частини населення залишили також події 1849 р., перемога російської армії над угорською революцією. Українська інтелігенція в Угорщині, що звикла жити у вічному приниженні й поневірянні, була вражена мілітарною силою Росії, її державницькими задатками. Від Росії чекали порятунку, на неї покладали свої надії.

Одним з перших угорсько-руських діячів, які активно й свідомо стали насаджувати на Угорській Русі російську мову в письменстві, був священик І.Раковський. У своїй літературній діяльності він доводив, що угорські русини і росіяни - це один народ і що на Угорській Русі українством і "не пахне".

В той час як угорські москвофіли, підтримувані певними колами в Росії, невпинно вели свою пропаганду, поширювали погляди про "єдність Русі од Карпат до Уралу", про "однаковість" руської мови, українці і в Галичині, і в Наддніпрянській Україні майже не звертали уваги на те, що відбувалося в Закарпатті, не робили скільки-небудь серйозних спроб для налагодження сталих взаємозв'язків зі своїми єдинокровними братами із Закарпаття.

За оцінкою неупереджених дослідників, першим звернув увагу українського громадянства на Угорську Русь, на тяжку долю зосередженого тут українського населення видатний український політичний діяч М.Драгоманов, котрий особисто побував на Закарпатті у 70-х роках XIX століття. Він на власні очі побачив темноту і безправність народу, інертність і нікчемність місцевої інтелігенції, особливо духовенства, застій і мертвечину в культурному житті. Драгоманов першим з'ясував причини відносної переваги ідеології москвофільства на Угорській Русі. В "Австро-руських споминах" він писав: "... Націоналізм угро-руський мусив узяти форму москвофільську власне і тому, що він був і є чистим націоналізмом без примітки соціальної. Такий націоналізм

завсігди тягне до держави, а не до народу - і, коли держави українсько-руської нема, а московсько-петербурзька єсть, то архинатурально, що націоналісти угро-руські потяглись думками до цієї держави”.

До того ж в історії Угорської Русі не було і таких моментів, як козаччина і взагалі антипольський народний рух, який проявив себе в Галичині та відбився у галицьких народних піснях і переказах, творячи там підвалину для народознавства. Народ угро-руський вступив у ХІХ століття, в добу боротьби за автономію скривджених старими державами національностей, без будь-яких національно-політичних традицій, котрі б могли імпонувати інтелігенції.

Драгоманов прагнув розбудити поміж своїх земляків інтерес і співчуття до Угорської України; але ні наддніпрянці, ні галичани не спромоглися на якісь серйозні заходи.

Тяжке матеріальне становище з одного боку і невпинні твердження, що тільки зв'язок з Росією, допомога від неї може врятувати угорських українців від загибелі - з другого, - все це створювало добрий ґрунт для стихійного розповсюдження ідеології москвофільства серед значної частини населення Угорської України. Разом з москвофільством йшов процес поширення впливу православ'я, як "прадідівської і суто "руської" віри. Цими обставинами зручно користувалися різні політичні сили, заохочувані з Росії для пропаганди православ'я.

Узагальнюючи історичні факти досліджуваного часу, слід окремо виділити період 1900-1914 років. Він позначений всебічним посиленням угорського тиску, новою хвилею москвофільської пропаганди і виникненням, стрімкою популярністю національно-українського, т.зв. народовецького руху. Практично було завершено мадяризацію шкільництва. За підтримки панславістського діяча В.Бобринського з Петербурга більш наполегливою стала агітація за православ'я. Угорська влада налякана зростаючим розмахом цього руху, намагалася зламати його.

надати йому політичне забарвлення. Проти кількох десятків угорсько-руських селян було розпочато в Мараморш-Сиготі політичний процес, який тривав з весни 1914 до 1916 року. До ув'язнення було засуджено кілька десятків селян – неофітів православ'я. Зрозуміло, що про державну зраду, яку їм приписувало угорське правосуддя, не могло бути і мови. Проте процес набув гучного розголосу, зокрема завдяки зусиллям російської преси, яка зробила з “героїв” процесу – темних українських селян, збаламучених двома-трьома авантюрними агітаторами - мучеників “за русскую идею”.

Загальний занепад українського населення Закарпаття, і водночас, приклад – хай і обмеженого польською владою – національного відродження в Галичині, спонукали групу молодого світської і духовної інтелігенції звернутися до народу Закарпаття, до його культурно-освітніх, духовних потреб, працювати разом з ним над задоволенням цих потреб. Це була т.зв. “народовецька течія”, яка згодом відіграла вирішальну роль у розгортанні національно-визвольних змагань. Першим представником “модерного” українства, що переймався долею “зраненого закарпатського брата”, був, як уже відзначалося, М. Драгоманов. Згодом закарпатськими проблемами зацікавилися інші видатні громадські діячі – І. Франко, В. Гнатюк, С. Томашівський, Ю. Жаткович, Л. Чопей та інші. Видатним освітянським, громадським діячем першої половини ХХ століття в Закарпатті був А. Волошин, автор “Граматики малоруської мови”, видавець газети “Наука”, автор ряду підручників, календарів, керівник просвітянського руху, майбутній президент Карпато-Української держави. Народовецький рух, хоч і не набрав масовості до початку Першої світової війни, зумів пустити глибоке коріння серед населення краю.

Коли розпочалася Перша світова війна, восени 1914 р. російські війська зайняли майже всю Галичину, подекуди прорвалися і на територію Угорщини. Закарпаття стало найближчим тилом австрійських та німецьких

військ і несло на собі весь тягар страшної кривавої боротьби ворогуючих між собою багатомільйонних армій. Австрійські військові власті, особливо угорські, причиною всіх військових поразок, невдач вважали чийось зраду, підозрювали українське населення у шпигунстві на користь Росії, в симпатіях до російського війська. Багато сотень і тисяч українських селян заплатили за це власним життям. Їх замордували угорські кати.

Відверто треба визнати, що підчас війни серед певної частини мадярських політиків і журналістів з'явилися цілком нові підходи до українського питання.

В угорських правлячих колах дебатовалась проблема створення української держави, яка могла б служити своєрідним "оборонним валом" для Австро-Угорщини від російського імперіалізму. Правда, кажучи про потребу створення української держави, в якій український народ знайшов би захист своїх культурно-національних та економічних інтересів, а маляри – доброго сусіда, наші "благодійники" постійно підкреслювали, що "під Україною треба розуміти ту область, яку обіймало українське населення по другім боці північно-східних Карпат: у Галичині, на Буковині, в південній частині російського низу". Угорські шовіністи постійно підкреслювали, що маляр ніколи не зарахує до числа українців тих греко-католицьких угорських громадян, що живуть у північно-східних територіальних областях, і що він ніколи не ідентифікує їх з українцями, і, отже, цілком виключає їх з поняття "українці".

Розвиток світових подій вніс свої корективи у подальшу долю українців Закарпаття. Революція в Росії породила відродження державності в Україні. Війна Австро-Угорщиною і Німеччиною була програна. На руїнах австро-угорської імперії колись уярмлені народи розпочали будівництво нового життя. Нова доба настала і для українців Закарпаття.

§ 2. АНАЛІЗ ВИТОКІВ ПОЛІТИЧНОЇ, ЕКОНОМІЧНОЇ, СОЦІАЛЬНОЇ,
ЗОКРЕМА МІЖЕТНІЧНОЇ КРИЗИ В ЗАКАРПАТТІ
У 1938 - 1939 РОКАХ

Крах австро-угорської монархії, швидко наростаючий вплив революції у Росії обумовив посилення прагнення до створення своїх незалежних національних держав хорватів, чехів, словаків, українців. Новий угорський уряд, підтриманий змодернізованою угорсько-руською інтелігенцією, оприлюднив у грудні 1918 р. ухвалу про визнання автономії Угорської України на чолі з міністром Орестом Сабовим. Ця акція викликала неоднозначну реакцію з боку опозиційно налаштованої інтелігенції краю.

Під впливом визвольних змагань, що охопили Галичину, активізувалися політично свідомі елементи на Закарпатті. У містах і містечках виникали народні ради, які, прагнучи визначити майбутнє Карпатської України, приймали ухвали про приєднання до України. Такі ухвали прийняли, зокрема, народні з'їзди в Любовні під керівництвом О.Невицького (8.11.1918р.) у Сваляві під керівництвом М.Комарницького (8.12. 1918р.), в Сиготі (18.12. 1918р.), 21 січня 1919 р. в Хусті зібрався "Собор всіх русинів, живочих на Угорщині". На цьому вічі було 420 делегатів, делегованих від 400 тис. українського населення краю. Під керівництвом братів М. і Ю.Брацайків віче висловило волю приєднатися до Соборної Великої України. Було обрано делегатів, які виїхали до Станіславова і Києва з дорученням вручити ухвалу віча. Приблизно в цей час військові з'єднання ЗУНР перейшли Карпати і, прагнучи допомогти братам із Закарпаття, зайняли Мукачів, Сигот та деякі інші населені пункти. Це була хоч і видатна, пам'ятна, але короточасна акція.

Ситуація на Україні повсюдно ускладнювалася. Уряд УНР змушений був залишити Київ, оскільки розвивали наступ більшовицькі

з'єднання. Українські військові формування покинули Закарпаття, бо виникла гостра потреба захисту Галичини від наступаючих польських агресорів. Знову українські патріоти Закарпаття були приречені самі вирішувати власну долю. Серед краян також не було єдності. Ужгородська народна рада висловила лояльність до Угорщини. Пряшівська запропонувала приєднатися до Чехословаччини.

У 1919 р. територія Закарпаття була під чужоземними силами: східні райони окупували румуни, західну частину – чехи. Берегівський район залишався за угорцями (щоправда, угорці, як уже відзначалося, “узаконили” створення культурно-адміністративної автономії – “Руської Країни”). “руський міністр” з'явився в Будапешті. Але це історичне “дійство” виявилось недовговічним.

Невдовзі, під впливом революційних подій у Росії, в Угорщині, вибухнув “червоний” заколот. Був створений комуністичний уряд країни. Він проголосив право на самовизначення всіх національних меншин Угорщини, визнав самостійність “Руської Країни” із застереженням, що буде встановлено “радянський лад”. За класовим принципом формувалися ради (в селах - один депутат від 100 трударів; в містах - один депутат від 500). Місцеві ради обирали окружні, а ті – ще вищі. Колишній міністр “Руської Країни” А. Стефан, який змінив Сабова, був призначений народним комісаром “Руської Країни” в радянському уряді Угорщини. У Будапешті почала виходити під редакцією Г. Стрипського тижнева газета українською мовою. Церква відділялася від держави. Розпочалося формування “червоної дивізії” з числа угорських українців.

І знову Закарпатську Україну чекала сумна доля. Факти незаперечно свідчили, що Велика Україна, знесилена боротьбою проти більшовиків, Денікіна, польського окупаційного війська, маючи власні істотні політичні протиріччя не зможе дієво допомогти своїм закарпатським братам. Ще менше було надій на допомогу з боку Галичини.

Це посилювало позиції тих сил, які постійно виступали проти злуки Карпатської України з Великою Україною, – москвофілів і проугорськи налаштованих елементів.

Москвофіли розгорнули шалену агітацію всередині краю і серед емігрантів із Закарпаття, які опинилися в США. Гасла москвофілів закликали прискорити приєднання до Чехословацької Республіки, яка, мовляв, захистить край від угорців, збереже “слов’янський”, “руський” характер цих теренів. Проповідники цього напрямку серед емігрантів в США д-р Жаткович і Ю.Гардош, відстоюючи ідею приєднання Закарпаття до Чехословаччини, заявляли: “Ми свідомі того, що через таке прилучення зробимось частиною добре організованої держави, з якою можемо легко порозумітись і яка забезпечить нам автономію. Ми переконані, що з теперішнього хаосу вийде знову федеративна Росія. Але в такій новій будучій Росії українці не матимуть такої національної автономії, яку дістанемо ми в Чехословацькій республіці. Крім того, ми одділені Карпатами од своїх братів у Галичині й на Україні” [5,с.52].

Агітація в такому ж дусі велася у самому Закарпатті. Але особливу роль у наступних важливих ухвалах відіграла агітація, яку розгорнули прихильники приєднання Закарпаття до Чехословаччини серед емігрантів у США. Було звернення до президента США В.Вільсона, велися переговори з чехословацькими політичними діячами, зокрема з Т.Масариком: його схилили підтримати приєднання Закарпаття до майбутньої республіки чехів і словаків на федеративних засадах. Був проведений плебісцит серед емігрантів із Закарпаття, що опинилися в США. В опитуванні взяло участь 70 тисяч емігрантів, 70% опитаних висловилися за приєднання до Чехословаччини, 23% були за об’єднання з Україною, всі інші – хто за прилучення до Угорщини, хто надавав перевагу Росії. Наслідки плебісциту, дипломатична активність політичних діячів майбутньої Чехословаччини зіграли свою роль. До Парижа була надіслана делегація.

яка мала обстоювати приєднання Карпатської України до Чехословаччини на світовій мирній конференції. У Парижі ці ж завдання намагався реалізувати відомий москвофільський діяч Марков. До Парижа виїжджав головуючий на з'їзді закарпатських патріотів в Хусті Брашайко, але даремно. Керівні діячі західних країн вирішили більшу частину Карпатської України віддати Чехословацькій Республіці, меншу частину з Мараморош-Сиготом – до Румунії. Сен-Жерменський договір від 10.9.1919 р. набув чинності. Чеські й румунські війська поступово зайняли відповідні території, витіснивши з них угорські війська.

Зрадлі москвофільські кола негайно розгорнули антиукраїнську діяльність. У Пряшеві була сформована Карпато-Руська Народна Рада на чолі з доктором А.Бескидом. Почала виходити газета "Голос русского народа". Москвофіли вважали, що Угорська Русь "назавжди забезпечена від української агітації". Насторожувало, що і в новоствореній "руській" пресі, і в засобах масової інформації Чехословаччини стверджувалося, що "Карпатська Русь" у складі Чехословаччини – це міст між останньою і майбутньою великою Росією, що на Угорській Русі нема ніякого українства, а є тільки чистісінька "русская" народність, "руській" язик. Новоутворений чеський "карпато-русизм" одразу набув виразного українофобського забарвлення.

Найхарактернішим проявом поглядів угорсько-руських москвофілів стала стаття одного з чільних діячів "Карпато-Русской Народной Рады" у Пряшеві А.Кусака під назвою "Руки прочь", опублікована в газеті "Русское слово". В цій статті автор протестував проти бажання галицьких українців бачити Угорську Русь злученою з рештою українських земель і заявляв: "Що стосується угорської мови, то руський народ вживає в своїм церковнім греко-католицьким обряді, злученім з папським престолом, священної богослужбової старослов'янської мови. Мова угро-русів, як вони самі себе називають

(угро-роси), вживана в школі і в письменстві, на диво близька до літературної російської мови в її малоруському відтінку і зберегла надзвичайну чистоту її і роздільність од нарічч галицько-руських ... Треба зауважити, що народ руський здавна прихилився до літературної російської мови, а часописи, які виходять на його території, от як в теперішній час "Голос русского народу" у Пряшеві та "Русское слово" у Кошицях, видаються на чистісінькій російській мові. Здавна кохались угро-руси найбільше в російських книжках і всяких виданнях, друкованих у Києві, Петрограді і Москві. Зато Угорська Русь завзято опирається проти українських, а особливо фонетичних, штучно вироблених культур, спеціально австрійського походження. І тим тільки й можна пояснити, що вона зберегла в себе дівочу чистоту російської мови" [5.с.54-55].

Зауважимо, що стаття Кусака неоднозначно була сприйнята в чехословацькому суспільстві. Були й такі діячі, як Я. Нечас, котрий вважав, що А.Кусака не слід сприймати представником угорських українців, а такі видання, як "Голос русского народа" вважати голосом українського населення Угорської Русі. Я.Нечас закликав чехів жити в добросусідських відносинах з українцями і вважав "кривавою іронією", коли хтось говорив про слов'янські взаємини і водночас виступав проти українського народу.

З погляду історії ще раз відзначимо, що за Сен-Жерменським (1919 р.) та Тріанонським (1920 р.) мирними договорами більша частина території Закарпатської України була включена до демократичної (як тоді здавалося) Чехословаччини. Чехословацька сторона, відповідно до підписаних угод, зобов'язувалася створити на території русинів на південь від Карпат в кордонах, визначених головними державами-переможницями і державами, що об'єдналися довкола них, автономну одиницю в складі Чехословацької держави, надати їй найбільшу міру самоуправління, не порушуючи цілісність Чехословацької держави.

Українцям було обіцяно, що вони матимуть свій особливий сейм із

законодавчими правами з питань мови, школи, релігії, в галузі самоуправління та інших питаннях, які законами Чехословацької держави будуть віднесені до його компетенції. Тривалий час ці зобов'язання чехословацькими найвищими державними органами всіляко ігнорувалися. І все ж, невелика гілка українського народу у складі Чехословацької держави, попри всі об'єктивні й суб'єктивні перепони, змогла у більш-менш нормальних демократичних умовах відродити свої національні традиції, налагодити культурно-просвітницьку діяльність, активізувати політичне життя, пробудити прагнення до завоювання самостійної української державності. Такої можливості не мали українці, які опинилися під владою сталінського тоталітарного режиму в СРСР або перебували у складі мілітаристських Польщі чи Румунії.

Незважаючи на певні, штучно розпалювані, антиукраїнські акції з боку реакційних кіл чехословацької верхівки, підтримку москвофільства, об'єктивно українське населення Закарпаття, – ще раз підкреслимо, – позбувшись багатовікової угорської окупації, зробило суттєві кроки до відродження національної самосвідомості, збереження національних традицій, культури.

Дослідники відзначають, що спровоковане країнами Заходу панування Чехословаччини на Закарпатті в цілому мало позитивне значення, відзначилося низкою реформ, корисних для розвитку краю. Хоч були і досить суттєві від'ємні прояви упередженої ролі у вирішенні долі закарпатських русинів. Уряд Чехословаччини не поспішав виконувати постанови, що випливали з Сен-Жерменського договору про автономію Закарпатської Русі. Незважаючи на те, що Закарпаття було виділене в окремий адміністративний край – Підкарпатську Русь, за його кордонами залишилося близько 100 тисяч українців у кордонах Словаччини. Губернатором краю був призначений Г.Жаткович, котрий після 1921 р. зрікся губернаторства, протестуючи цим проти нездійснення

чехословацьким урядом автономії Закарпаття. Другим губернатором став А. Бескид, який, однак, мав лише номінальну владу. Фактично влада перебувала в руках віце-губернатора (чеха) та складеної переважно з чехів адміністрації.

Політичне життя характеризувалося протистоянням народних рад української і русофільської орієнтації. Згодом розпочався процес створення на Закарпатті політичних партій. Здебільшого це були філії чеських партій. Громадяни, члени партій, брали активну участь у політичному житті краю, яке характеризувалося протистоянням сил, що підтримували русофільську, автохтонну чи українську течії. Початково пражський уряд сприяв відродженню, розвитку українських культурно-просвітницьких течій на Закарпатті. Через певний час, коли в Чехословаччині набрали силу соціалісти, штучно почала зростати підтримка русофільства.

Слід відзначити, що спочатку найбільш свідомо, патріотично налаштована частина української інтелігенції проявляла більшу ініціативу, активність у сфері культурно-громадської, просвітницької діяльності, ніж у сфері політичній. Про це свідчили результати парламентських виборів, в яких представники українського населення постійно становили меншість. З часом український просвітницький рух, ініційований молодого інтелігенцією, що вийшла переважно з народних низів – учительство, студентство (на противагу старшому поколінню інтелігенції з домінуючим впливом угрофільського священництва), став набувати більших успіхів, поширюючи свій вплив у широких прошарках населення.

Особливо відчутними були позитивні зрушення у шкільництві. Якщо в 1914 р. на Закарпатті не було жодної школи з “руською” (так за часів окупації називали українців) мовою викладання, то в 1931/32

навчальному році на Підкарпатській Русі* діяло 727 народних шкіл, у тому числі – 436 з українською мовою викладання.

В утвердженні української національної ідеї на Закарпатті, поширенні писемності і знань, вихованні національної самосвідомості і національної гідності визначну роль відіграло товариство “Просвіта”, засноване в 1920 році. Серед його засновників були відомі громадські діячі краю Авг. Волошин, І. Брашайко, А.Штефан та ін. Повсюдно створювалися філії, читальні “Просвіти”. В 1937 р. ця просвітницька організація мала 13 філій, 234 читальні, які охоплювали понад 16 тис. чоловік; при філіях та читальнях працювало 135 театральних гуртків, 94 хори, 12 духових оркестрів, 44 спортивні гуртки. “Просвіта” влаштовувала різноманітні масові культурно-просвітницькі акції.

Поступово набуває ваги, масовості молодіжний демократичний рух, патріотичне об'єднання “Пласт”. Саме він все частіше демонстрував патріотичні переконання молоді, волю до перемоги. На з'їзді молоді в Ужгороді у липні 1929 року була прийнята резолюція, в якій говорилося: “Проголошуємо всьому культурному світові, що ми, Підкарпатські Русини, є частиною великого українського народу, і наша мова, і наша література була, є і буде та сама, що наших братів з другого боку Карпат. Проголошуємо, що всякі стремління нас змоскалізувати або сфабрикувати з нас якесь окремішне плем'я і тим відірвати нас національно від матірнього коріння будемо всіма силами поборювати”.

Об'єктивний підхід до висвітлення досліджуваної проблеми вимагає визнання, що за майже двадцятирічний час існування чехословацького режиму на Закарпатті було чимало зроблено в сфері матеріально-технічної, соціальної відбудови і розвитку краю. З'явилися нові шляхи, лікарні, громадські будівлі, були модернізовані деякі міста та

---

* Офіційна назва Закарпатського краю

містечка, соціальна допомога була надана мешканцям Верховини тощо. Але органам державної влади не вдалося до кінця вирішити проблеми безробіття, безземелля. Проведена земельна реформа охопила лише незначну частину селянських господарств (було виділено тільки 35 тис. гектарів землі безземельним і малоземельним селянам). Хронічне безробіття закарпатської бідноти посилювалося тим, що окремі промислові підприємства не витримували конкуренції з більш "благополучними" чеськими підприємствами. За цих умов збільшився виїзд найбільш працездатної частини населення на сезонні роботи, в еміграцію. Не рятували мешканців Верховини сезонні роботи, їх було мало, вони погано оплачувалися. Господарська криза на початку 30-х років минулого століття, неврожаї спричинили голод, збільшення кількості безробітних.

Такий стан створював підґрунтя для активізації діяльності комуністів, для посилення антиурядових настроїв. Античеські настрої посилювалися централістськими, не завжди виваженими діями празького уряду, створенням привілеїв досить численній групі чеської національної меншини (в 1930р. - 30 тис. чоловік). 70-80 % чехів, що проживали на Закарпатті, складали чиновницький апарат; школи з чеською мовою викладання теж мали певні привілеї.

Політична атмосфера в краї набувала з кожним роком все більш гострих, радикальних форм. Сусідня Угорщина – найближча союзниця фашистської Німеччини - проводила щораз більш агресивну, ревіндикаційну політику щодо Закарпаття. Проугорську пропаганду проводила досить чисельна мадярська національна меншина, деякі русофільські й автохтонні діячі. Комуністичні елементи вели відверту прорадянську пропаганду.

Зауважимо, що в 1938-1939 роках різко зросла зовнішньополітична криза Чехословацької республіки. Прагнучи до загарбання території Чехословацької держави, вагомого на той час чинника міжнародної

безпеки в Європі, фашистська Німеччина підло намагалася підіграти "самостійницькі настрої" національних меншин, які могли підірвати державницькі засади, стабільність Чехословаччини.

11 жовтня 1938 року в умовах все більшої руйнації держави, під тиском зростаючої загрози фашистської окупації, чехословацький уряд зрештою дав згоду на створення уряду автономної Закарпатської України. Отже, нарешті, ця – хай і не надто велика гілка українського народу, зате стійка, загартована у постійному протиборстві з чужоземними поневоловачами, – попри всі об'єктивні і суб'єктивні перепони, змогла відродити свої національні традиції, налагодити широку культурно-просвітницьку діяльність, активізувати громадсько-політичне життя, утвердити прагнення до завоювання власної, української державності.

Відтоді, коли автономний уряд очолив Авг. Волошин (він змінив на цій посаді проугорськи налаштованого Н.Бродія), уповні стала проявляти себе попередня велика подвижницька, просвітницька діяльність Авг. Волошина і його однодумців. У закарпатському національному середовищі згуртувалися здорові національні сили, міцніло переконання у необхідності боротьби за власну самостійну державність. На національному ґрунті, по цеглинах споруджувалася будівля підприємницької діяльності: виник ряд кооперативних підприємств, акціонерне товариство "Бескид", перша кредитна установа – Підкарпатських банк.

У зв'язку з тим, що за підступно спровокованим фашистською Німеччиною та фашистською Італією т.зв. Віденським арбітражем Підкарпатська Русь втратила міста Ужгород, Мукачево і Берегово з прилеглими до них районами та значною частиною українського населення, уряд А.Волошина змушений був терміново налагоджувати діяльність державних, управлінських структур у новій столиці Карпатської України – в м.Хусті. Розпочався випуск грошових знаків, йшла підготовка до відкриття Національного університету, Національної бібліотеки, Вищої

торгової школи (у Сваляві), Вищої промислової школи (в Воловому) і т.ін. Українська літературна мова, як офіційна, увійшла в ужиток у всіх навчальних закладах, державних установах. З великим піднесенням, населення краю будувало свою національну державність.

Проте серйозне ускладнення міжнародної обстановки в Європі, драматичний розвиток подій в Чехословаччині перешкодили нормальному розвитку автономії Карпатської України. Ситуацію всередині краю ускладнювали і загострювали терористичні, диверсійні акції, які здійснювали угорські та польські терористи. Це викликало занепокоєння у населення, породжувало невпевненість у власних силах. Про масштаби тероризму свідчить хоча б те, що органами прокуратури одного Великого Бережного станом на 25 лютого 1939 р. було затримано й ув'язнено 345 угорських терористів. Такою ж була картина і в інших регіонах краю. Повністю здолати тероризм органи влади Карпатської України так і не змогли.

Під впливом дедалі більшого погіршення міжнародної обстановки, жорстокого політичного тиску на Чехословаччину з боку фашистської Німеччини та хортистської Угорщини, уряд Карпатської України вимушений був терміново зайнятися будівництвом національних збройних формувань, посиленням національної самооборони.

В складних політичних умовах 12 лютого 1939 року на теренах автономної Карпатської України відбулися вибори першого сейму краю. 93 % виборців віддали голоси депутатам-патріотам. 15 березня 1939 року сейм проголосив Карпатську Україну незалежною державою. Президентом Карпатської України одноголосно був обраний Августин Волошин. Однак міжнародна реакція, фашистська Німеччина та її вірна союзниця – хортистська Угорщина не дали зміцнитись молодій Українській державі на закарпатській землі.

§ 3. УТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ КАРПАТСЬКОЇ СІЧІ – ЗБРОЙНОГО ФОРМУВАННЯ КАРПАТО-УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Як випливає з досліджень І.Стерчо, В.Худанича та інших, перші формування національної самооборони Карпатської України почали формуватися ще на початку 30-х років ХХ століття.

На листопад 1938 р. припадає створення Організації народної оборони – Карпатської Січі. У міжвоєнній Чехословаччині не могло бути й мови про існування двох паралельних армій, а тому загони Січі були звичайними протипожежними і культурно-просвітніми товариствами, як і в сусідній Галичині. Необхідно також відзначити, що в 20-30-х роках не було потреби створювати паралельні чехословацькій армії українські збройні сили, оскільки чехословацька армія справедливо вважалася однією із наймодерніших і найбоєздатніших у Європі. Наприкінці 30-х років різко загострилася міжнародна ситуація. Безперервні напади угорських і польських терористів, антиукраїнська діяльність проугорської “п'ятої колони”, бажання допомогти чехословацьким військам захищати територію краю змусило уряд А.Волошина прискорити процес створення місцевих збройних сил.

“Назву Карпатська Січ. – писав один з ініціаторів створення організації Л.Гірняк, – треба завдячувати групі українських пластунів, в першу чергу ініціаторові наради в справі створення відповідної обставинам організації інж. Євгеніві Кульчицькому, знаному пластунові. Є.Кульчицький згодом пригадував: “До Хусту я приїхав з початком листопада 1938 р. ... Зараз на другий чи третій день я скликав до дому радника Рубіновича моїх давніх добрих друзів. Це були самі пластуни, крім мене були: Рубінович, Забавський, Блистів, Сич, Пап. Я тоді подав короткий огляд положення й зробив висновок, що нам треба подумати про якусь організацію півмілітарного характеру для оборони національних

інтересів Карпатської України. Як аналогію, я навів УСС. Вирішили назвати нову військову організацію Карпатською Січчю, підготували її Статут. Підготовлені матеріали повинні були бути затверджені міністром внутрішніх справ. Труднощі виникли відразу, як тільки проєкт Статуту ліг на стіл В.Комаринському, який очолював урядовий відділ преси і пропаганди. Останній заявив, що Статут має бути значно доопрацьований, а також необхідно змінити назву організації. По довгих переговорах, – продовжує Є.Кульчицький, – ми врешті устали текст Статуту й остаточно прийняли назву „Організація Народної Оборони Карпатська Січ” [1,с.240-241].

9 листопада 1938 р. в Хусті відбулися установчі збори новоствореної організації (ОНОКС), на яких було прийнято статут організації. У ньому так визначалася головна мета Карпатської Січі: “Оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та плекання оборонного духу в українському громадянстві... краю, поборювання протидержавної пропаганди та всестороння підтримка уряду Підкарпатської Русі, зокрема для підтримання ладу та безпеки” [1,с.241]. Керівництво січовими відділами повинна була здійснювати Головна команда, що перебувала в Хусті. За пропозицією С.Папа-Пугача командантом Карпатської Січі було обрано Д.Климуша. До штабу організації ввійшли І.Роман, І.Роґач, С.Росоха. Що стосується двох останніх, то вони навіть не служили в армії. Але цей штаб був суто політичним, бо ще існував військовий, сформований з досвідчених військових фахівців. Рішення установчих зборів Карпатської Січі було затверджено міністром внутрішніх справ Карпатської України Ю.Реваєм 10 листопада 1938 р.

Що ж являла собою Карпатська Січ у структурному відношенні? Головними органами Січі були Головна команда і Рада у відповідності зі статутом. Команду очолював командант, який мав двох заступників і двох

членів команди. У компетенції вищих органів Карпатської Січі було керівництво організацією та розпорядження її майном. Рада складалася із команди і референтів (керівників секцій). Існували референтури організації зв'язку, пропаганди, преси та морального виховання, інструкторсько-оборонного навчання. При Головній Команді діяли адміністративний секретаріат і ревізійна комісія. Члени організації поділялися на дійсних, які були прийняті командою в члени організації, та благодійних, які надавали організації матеріальну або моральну підтримку, почесних, які мали заслуги перед українським народом. Благодійних і почесних членів призначала рада. Крім членів, були і кандидати в члени організації. Члени Карпатської Січі мали право брати участь у всіх заходах, що проводилися організацією, користуватись активними і пасивними виборчими правами, а також носити форменний одяг, знаки і зброю. Вони повинні були дотримуватись статуту, беззаперечно виконувати накази команди і відбувати покарання. Низові організації Карпатської Січі поділялися на відділи. Кілька відділів складали кіш. За званнями керівний склад поділявся таким чином: старший січовик, десятник, сотник і отаман. Посади, які вони займали, були такими: гуртковий, провідник, кошовий, член ради і командант. Чини і посади позначалась на рукавах і головних уборах форменного одягу. Керівний склад приймав присягу в присутності команданта.

Сучасними дослідниками наводяться різні дані про кількісний склад Карпатської Січі. За нашими підрахунками, тільки у Волівському окрузі (тепер Міжгірський район) нараховувалося близько тисячі січовиків. Відзначимо, що станом на 30 листопада 1938 р., крім команди Карпатської Січі у Воловому, аналогічні підрозділи були засновані в Іршаві, Великому Березному, Перечині, Разові, Середньому, Тячеві і Хусті. У кожному з названих округів до команд Карпатської Січі масово вливалася молодь, однак тільки лічені одиниці пізніше брали участь у боях з угорським

військом. Кількість вишколених січовиків, або так званих "дійсних членів" Січі, була не більше двох тисяч.

Найбільш боєздатні військові частини Карпатської Січі знаходилися у Хусті. Поручник С.Сулятицький, який входив до складу хустської січової команди, пригадував: „Склад Коша - 5 сотень, 1-а і 2-га сотня... біля 320 людей (точно напередодні бою з чехами - 318 людей)... 3-я сотня – це була сотня хустських робітників та селян, а також до неї входили студенти. Всього біля 200 людей, 4-а була так звана уряднича, із 160-180 людьми, 5-а залізнична - 40 людей (подані цифри трьох останніх сотень не є точні головно із огляду на їх склад, де обов'язки поодиноких осіб вимагали перенесення). Останні три сотні не розглядалися, як кожночасна бойова сила, через їх склад та заняття поодиноких людей. Ужити їх можна було лише тоді, коли б якась операція була передбачена на точно означений час та тривала недовго”.

Не кращим чином виглядала справа з озброєнням. П. Стерчо писав, що „січовики зброї не мають. Тільки від випадку до випадку приділяється їм зброя для служби безпеки.” Культурний референт ОУН при уряді Карпатської України О. Ольжич, який входив до складу військового штабу Карпатської Січі, писав, що Головна Команда „встигла закупити потай, приватно з різних джерел біля 200 револьверів, головно калібру 6,35, та три машинні пістолети з невеликою кількістю набоїв. З цього разом зі згадуваними 10 рушницями складалося усе озброєння Січі, з яким вона вступила в грядучі події. Січовики Хустської команди мали 10 рушниць (манхліхтер) в добрім стані, 2 типу старшого та 3 автоматичні пістолі. Короткої пальної зброї було коло 150 штук, як також кілька ручних гранат. Набоїв по 25 штук на кріс, а 50 – на револьвер”.

Керівники Карпатської Січі кілька разів зверталися до А.Волошина з проханням передати зброю із засобів, які знаходяться при

окружних урядах та окружних судах. Прем'єр-міністр, не маючи таких повноважень, дозволу не давав. Аналогічно чинив і уряд. У відповідь розпочалися демонстрації під гаслами "Січі – зброю!" Небажання Праги видати зброю Головній Команді пояснювалося кількома причинами: по-перше, чехословацька контррозвідка постійно повідомляла про підготовку змови січовиків проти уряду А.Волошина; по-друге, Карпатська Січ нерідко виходила з-під контролю автономного уряду; по-третє, сам А.Волошин побоювався конфронтації у відносинах з Чехословаччиною. Зброя в руках січовиків могла призвести до кровопролиття. Але відсутність зброї викликала спробу захопити її силою, що вилилося в кровопролитні події 13-14 березня 1939 р. між відділами Карпатської Січі та чехословацьким військом. Відсутність зброї обумовила трагічну розв'язку під час боїв з угорською армією.

Розбудова Карпатської Січі вимагала значних коштів, а їх уряд не мав. А.Волошин звернувся з проханням про допомогу до громадян краю та української діаспори. Очікувана допомога незабаром почала надходити. 19 лютого 1939 р. КДКУ, який діяв у Канаді, вислав 5000 доларів прем'єру А.Волошину для розбудови Карпатської Січі. Надходили пожертви від окремих політичних діячів краю, а також від окремих громадян. 13 січня 1939 р. "Нова свобода" повідомляла, що перерахувала кошти на розбудову Карпатської Січі А. Волошину – 28000 кч., „Український Жіночний Союз в ЧСР” – 200 кч., єпископ Д.Нярадї – 300 кч., підполковник Зарицький – 100 кч., доктор Д.Васильків – 300 кч., доктор Ю.Добриловський – 500 кч. У січні 1939 р. в Підкарпатському банку нараховувалось 34688 кч., які надійшли для розбудови Карпатської Січі. Р. Венгринович, хустський адвокат, з нагоди свого вінчання, перерахував 500 кч. на користь збройних сил молодій держави. Цікаві факти зустрічаємо у спогадах В. Гренджі-Донського: „Цього року (1939) наша селянська молодь колядувала в користь оборонної організації

Карпатська Січ... Коляди пройшли всюди дуже гарно і наприклад у Синевирі заколядували 1200 кч. Нашій селянській молоді можемо лиш погратулювати". В ніч з 13 на 14 березня 1939 р. в Карпатській Україні відбулися події, які значно вплинули на подальшу долю краю. Мова йде про військові сутички між карпатськими січовиками і чехословацьким військом, які співпали із вторгненням хортистської армії на територію краю. Ці події свідчили про кульмінацію чехословацько-українських протиріч, що вилилося в безглузде кровопролиття, яке зробило неможливим військове співробітництво збройних сил ЧСР і Карпатської України.

Уряд Угорщини ніколи не залишав думки про розширення своєї території за рахунок закарпатських земель. На середину березня 1939 р. ці настрої стали особливо відчутними. Угорщина концентрувала збройні сили на кордоні з Карпатською Україною, її війська були готові до переходу кордонів краю. Відповідальність за територіальну цілісність Карпатської України несли чехословацькі війська, однак напередодні агресії вони почали втрачати до цього інтерес. А.Волошин відчував, що роль Карпатської Січі, як єдиної боєздатної одиниці, зростає з кожним днем. Однак, ця поки що напіввійськова організація потребувала зброї, якої в неї майже не було. Увечері 13 березня 1939 р. відбулися дві наради керівництва Карпатської Січі, на яких обговорювалось питання озброєння. Ю.Боржава (письменник С.Сабол) вважав, що внаслідок цих нарад А.Волошин "підписав наказ команді чеської жандармерії видати Січі зброю. Озброєні січові загони мали відійти на угорський кордон. Комендант жандармів підполковник Вака видав зброю. ...а саме 41 крісів та до 90 револьверів". Проте Вака категорично відмовився видати решту зброї, незважаючи на наказ А.Волошина. Хоча, необхідно відмітити, що він не підпорядковувався прем'єр-міністру Карпатської України.

Хто ж спричинив трагедію, яка сталася в ніч з 13 на 14 березня

1939 р.? Чіткої відповіді на це питання немає. Фактично, існують дві точки зору, яких дотримуються очевидці та історики. Обидві вони протилежні за своєю суттю. Перша з них полягає в тому, що генерал Л.Прхала, виконуючи наказ Гітлера, який був зацікавлений у мирній ліквідації Карпатської України і мав свої плани щодо Чехословаччини, за ніч стягнув війська і жандармерію з околиць Хусту і „над ранок 14 березня збройно напав на команду та на всі касарні Січі в Хусті”. Як відзначав один з дослідників, “волею Берліна було не утруднювати, але навпаки полегшувати окупацію Карпатської України мадярами”. По-іншому дивиться на цю проблему Й.Сарвадій. Він твердить про попередню підготовку січовиків до боїв з метою “здобути зброю від чеської жандармерії”. На його думку, січовики проводили вишкіл на старому цвинтарі, який знаходився поблизу від будови “Раковці” в Хусті. Біля першої години ночі озброєні січовики облягли Головну управу жандармерії, запропонувавши жандармам передати ключі від складів зброї. Згаданий автор констатує: “Жандарми, чех і два українці, старались переконувати старшину Січі, що вони цього вчинити не можуть, нехай звернуться до начальника жандармерії підполковника Ваки..., ключів вони від складів не мають, зброєю розпоряджається начальник військ СТОС”.

Суперечка між січовиками і жандармами завершилася стріляниною. Хто стріляв першим — невідомо. За Й.Сарвадієм: поперше, “армія, як правило, без відповідного наказу не вживає зброї, а якщо так, то в самообороні”; а по-друге, “якщо чеська армія мала б намір роззброїти Січ, чи здійснити переворот, то вона мала можливість застосувати нову військову силу, а не бавитися, та з кількома панцирними вантажними автомобілями нападати на будови, в яких мешкали січовики, січову гостинницю”.

Йому заперечує С.Сулятицький, котрий аналізуючи склад січового коша в Хусті, його озброєння, приходять до висновку: “На випадок якоїсь акції зі сторони чехів, ми могли числити лише на оборону, а не противно”.

Так чи інакше, чеські війська вступили у Хуст “в силі 200 багнетів, 3 танків та легких гармат (кількість яких невідома)”. Збройна боротьба тривала понад вісім годин. На вулицях Хуста з’явилися барикади, зав’язались регулярні вуличні бої. А.Волошин всіляко намагався владнати конфлікт, однак Прага не відповідала на численні телефоно- і телеграми української влади. “Грозилася цілковита катастрофа, – писав В.Шандор, – А.Волошин кількома наворотами розмовляв з ген. Прхалою і вимагав, як голова автономного крайового уряду, припинити бої”. “На поміч жандармерії, – писав Й.Сарвадій, – прибуло військо з панцирними возами і танками, бої розігрались на чотирьох пунктах міста і тривали від 11-ої до обіду, коли капітан поліції Ю.Білей, капітан генерального штабу Парчані і інші парламентарі проголосили перемир’я”. Внаслідок боїв обидві сторони мали людські жертви, багато поранених. В літературі з цього приводу знаходимо деякі розбіжності. Автори по-різному подають кількість убитих під час боїв 13-14 березня 1939 р. Хоч дані наводяться різні, однак відомо, що січовиків загинуло значно більше, ніж чеських вояків. Причини і наслідки цієї трагедії добре відомі.

Збройні сутички мали місце не тільки в Хусті. Вирвавшись з оточення, кіш розбив жандармів у Велятині та Буштині. Чеських вояків було роззброєно біля Іршави, Білок, Копані та Тячева. Аналогічні події відбулися на Волівщині. Ще в листопаді 1938 р. командантом гарнізону Карпатської Січі в Торуні став інженер О.Волянський. Склад гарнізону нараховував 20-25 чоловік. Він поділявся на три групи, по 6-7 чоловік кожна. Вояки гарнізону були озброєні “відібраною у польських терористів зброєю. За два дні перед виступом відбулась нарада у Воловому, під час якої обговорювалося питання спільних дій жандармів та січовиків проти терористів. Керівництву Січі стало відоме розташування чеських військ, жандармських та фінансових станиць, їх кількість та озброєння. О 9-ій годині 14 березня 1939 р. кур’єр з Хусту привіз наказ про негайне

роззброєння чехів та захоплення їх позицій у Волівському окрузі. “О год. 20:30 бій закінчився. – писав Г.Яворенко, – ворог ганебно втік, маючи коло 100 людей вбитих та багато ранених. Наші не мали ніяких втрат”. Це, безумовно, перебільшення. Важко повірити, що така невелика територія мала таку значну кількість жандармів. До того ж, добре озброєні чехи мали повну можливість дати достойну відсіч січовим загонам. 15 березня 1939 р. о пів на другу близько 200 січовиків вирушили на польський кордон і рухалися в сторону Торуня. Вони відкинули ворога за межі Карпатської України вглиб польської території на чотири кілометри, знищивши за собою мости. Була оголошена мобілізація в населених пунктах Новоселиця, Ляховці, В.Бистрий, Майдан. До полудня було мобілізовано близько 400 чоловік, які чекали наказу з Хуста вийти на угорсько-український фронт. Над Карпатською Україною нависла нова небезпека — загроза угорської окупації.

Напад січовиків на чеське військо був тактичною помилкою. Він співпав із вторгненням угорської армії в Карпатську Україну. Кровопротитні сутички 13 - 14 березня 1939 р. значно послабили Карпатську Січ і зробили неможливими її спільні дії з чеським військом проти агресора. “14 березня тріумфували мадяри, – писав С.Росоха, – що скористали з тих українсько-чеських боїв”. До цього тільки додамо, що значна вина в українсько-чеському кровопролитті лежить на самому С.Рососі, який був одним із ініціаторів захоплення січовиками чеської зброї. Події першої половини березня 1939 р. прискорили трагічний кінець Карпатської України.

Фактором, який негативно впливав на політичну ситуацію в краї, були протиріччя в самому українському таборі. Автономний уряд А.Волошина постійно відчував опозицію з боку молодих і радикальних націоналістів, які перебували в керівництві Карпатської Січі і вимагали рішучих дій по відношенню до чехів. Опозицію склали І.Рогач, І.Роман,

С.Росоха, Ю.Химинець та ін. Їх підтримували члени ОУН Є.Врецьона-Волянський, Ю.Лопатинський. С.Росоха пізніше писав, що “Не раз дуже критично висловлювався на їх адресу та інших провідників ... бо ж в наших “революційних поняттях” вони були “опортуністами”, а тільки ми “правдивими” націоналістами. Без сумніву, що такі поняття в нас родились під впливом ОУН, до якої належали провідні одиниці закарпатської молоді”. Що стосується інших активних учасників подій 1938-1939 рр. у Карпатській Україні, то у виданих ними спогадах протиріччя в українському таборі, як правило, замовчувалися. Через їх праці червоною ниткою проходить ідея монолітної єдності і всезагальної підтримки уряду А.Волошина. Насправді все було далеко не так.

Командант січовиків в с.Арданові І.Соломко постійно переконував односельчан, що “владу не можна прийняти”, а “Волошин уже давно заслужив на мотуз”. М.Бандусяк доводив слідчій комісії ЦУНР, що члени Головної Команди Карпатської Січі С.Росоха та І.Роґач “підкошують авторитет українського правительства, спеціально міністра Ревая, твердячи, що його минувшість не дає запоруку правильного ведення держави, а прем'єр Волошин старий і мало енергійний, тому таку владу треба вимінити”. І.Роґач та С.Росоха називали “соціалістичними”, “комуністичними” склад ЦУНР, редакцію газети “Нова свобода”, очолювану В.Гренджою-Донським. А.Штефана і М.Бращайка вони охрестили “безхребетними і запроданцями”. Такі висловлювання названих осіб на масових мітингах викликали сумніви у населення, заважали консолідації національних патріотичних сил. У Севлюші “під час демонстрації студенти учительської семінарії під проводом людей з “Естради” (пропагандистський апарат Карпатської України) підійшли під будову польського консулату й повибивали усі шиби на вікнах”. Такі провокаційні дії значно ускладнювали міжнародне становище Карпатської України. Навіть В.Гренджа-Донський, що вважав себе “послідовним

націоналістом”, закликав до стриманості, дисциплінованості, бо “в нас мусить бути порядок і ніхто не сміє робити на власну руку”. “Сам Волошин, – писав він, – приневолений був телефонічно висловити свій жаль”.

Дослідник О.Довганич вважав, що “приблизно з лютого 1939 р. в Карпатській Січі виникла опозиція. В ній спочатку опинились українські емігранти, в основному галичани (Кульчицький, Чорний, Волянський та ін.)”. Командант Карпатської Січі Д.Климуш під час допиту 18 січня 1945 р. заявив: „Зі мною, наприклад, розмовляв Кульчицький, який ставив мені питання, чому на території Закарпатської України емігрантів не допускають до державних справ, чому перевагами користуються локал-патріоти. Локал-патріотами ми називали себе, а патріотами – емігрантів. Потім виявилось, що на боці опозиції, тобто на боці українських емігрантів, опинились і локал-патріоти Роман, Рогач, Росоха та інші, які фактично перебували у керівництві Карпатської Січі і користувались в Січі великим авторитетом. Таким чином, Карпатська Січ фактично перебувала в руках опозиції”.

Незадоволені поміркованістю кабінету А.Волошина, радикали-члени Карпатської Січі таємно збиралися на своїх нарадах. С.Росоха, І.Роман, В.Галаган, В.Забавський, А.Патрус, Ю.Химинець, Ю.Лопативський, Є.Врецьона виношували плани державної змови проти уряду Карпатської України. Відомо про декілька таких спроб: у жовтні 1938 р., лютому-березні 1939 р. Представник Карпатської України в Празі В.Шандор писав, що “у другій половині лютого 1939-го року група гарячкуватих провідників з Головою Команди Карпатської Січі в Хусті (це помилкове твердження, бо Д.Климуш був відсутній) на своїх таємних нарадах рішили усунути уряд Карпатської України в Хусті бо, мовляв, занадто м'яко поводитьсь з чехами. Тим самим, вони самі хотіли захопити у свої руки владу Карпатської України і проголосити її повну

незалежність”.

Ретельна підготовка до змови проводилася в березні 1939 р., коли при Головній Команді було створено окрему частину під назвою “Другий відділ”. Начальником цього таємного відділу був призначений інж. Євген Врецьона-Волянський”. Про таємність і небезпеку їх задумів писав М.Бандусяк. Він доводив, що змовники “із Січи витворили конспіративну організацію, яка веде свою роботу у т.зв. розвідчій відділі, про чинність якого відмовила подати звіт комендантові. Та конспіративна робота була керована із-за границі і за чужі гроші”.

Змову планували провести у два етапи: на першому (13-14 березня) захопити чеську зброю, а на другому (14-15 березня) здійснити державний переворот. Й.Сарвадій пригадував, що від свого товарища, який студіював теологію у Львові, “довідався, що штаб Карпатської Січі приготується на здобуття зброї жандармерії і війська та скинення влади г. Волошина... Я налякався сам себе – повстання? Та ж ми не маємо створених хоча б на папері полків, хто буде полками керувати? – думав я”. Провал операції по захопленню зброї зробив спробу державної змови неможливою.

Значну роль у становленні Карпатської Січі відіграла ОУН. Спроба створити її місцевий осередок була зроблена в Закарпатті ще наприкінці 1929 р. С.Новаківська з учнів Ужгородської вчительської семінарії сформувала організацію, в чомусь подібну до галицького Українського Військового Об'єднання (УВО). Однак на той час ще не були створені відповідні умови, і організація проіснувала недовго. Після невдалого замаху на одного з головних русифікаторів краю Є.Сабова, С.Новаківська та інші члени організації були заарештовані й засуджені чехословацьким судом.

У першій половині 30-х років ініціативу проявив Ю.Химинець – представник молодішої генерації в краї. Починаючи з осені 1934 р., на його

квартири в Мукачеві постійно відбувалися зустрічі членів Закардонного ПУНу. Сюди приїжджали Я.Баравовський, Г.Чемеринська-Барановська, О.Ольжич, Л.Ребет, Я.Стецько, І.Борковський, З.Коссак-Тарнавський та ін. У 1936 р. виник жіночий відділ юнацтва ОУН, який очолила М.Химинець. Проте націоналістичний рух не набув у краї масового характеру. З другої половини 30-х років Закарпаття стає в центрі уваги ПУНу. В 1937 р. Є.Коновалець запропонував створити там його окремий штаб, а Чемеринський видав книгу "Платформа Закарпаття", яку слід вважати своєрідною програмою ОУН стосовно краю: автор був переконаний, що визволення Закарпаття можливе тільки за умови незалежності всієї України. Про вигідне геополітичне становище Карпатської України писав генерал М.Капустянський; працю "Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття" видав відомий військовий теоретик ОУН М.Колодзінський.

1938-1939 рр. – період найтісніших взаємовідносин між ПУНом і закарпатськими націоналістами. Тодішній голова ПУНу А.Мельник пригадував: "Перші дні перебрання мною агенд виповнені були гарячковими заходами допомогти Карпатській Україні, туди спрямовані були всі наші сили й засоби, якими розпоряджали ми". 20 грудня 1938 р. воєводський уряд в Тернополі повідомляв Варшаву, що "ОУН планує роздобування зброї і засилання людей на Закарпаття". Члени львівської Політичної Колегії, що зібрались у Данцігу 19 листопада 1938 р., теж обговорювали питання допомоги Карпатській Україні. Вони прийшли до висновку, що "Галичина могла б вислати срокових кооператорів, учителів, інженерів і шоферів". О.Думін писав у листі до А.Волошина: "1) Яких фахівців було би потрібно Карпатській Україні? 2) В якій кількості з по вищеназваних фахів? 3) Якими дорогами вони мали б пробиратись на Карпатську Україну? Прямо через гори чи через Німеччину, Словаччину, Чехію?". Чи відповів А.Волошин на лист О.Думіна – невідомо. Що

стосується О.Думіна, то він "був у тісних зв'язках з німецькою службою розвідки. Крім того, він був членом Німецького інституту Сходу в Кенігсберзі, у Східній Пруссії". Дослідник В.Косик писав, що у свій час О.Думін "постійно снував різні інтриги" проти Є.Коновальця, за що був у 1925 р. виключений з УВО. У 1938 р. він не був членом ОУН, про що писав у листі до А.Волошина. Того ж року Карпатську Україну відвідав представник уряду УНР в екзилі М.Лівицький, який повідомив А.Волошина про готовність дати в розпорядження цього уряду близько 4000 кол. старшин і вояків Армії УНР для зміцнення оборони цього краю.

Для того, щоб краще розібратись в обстановці, до Праги виїхав А.Мельник. Львівський часопис "Діло" повідомляв, що він "мав очолити збройні сили Карпатської України". Які питання обговорював А.Мельник з представниками чехословацького уряду – невідомо. За словами генерала М.Капустянського, мова йшла про забезпечення Карпатської Січі зброєю. Після відвідин Праги А.Мельник побував на Закарпатті. В листопаді 1938 р. А.Мельник, німецький консул Г.Гофман, С.Росоха та І.Роман приїхали до Перечина, де відбулася таємна нарада. Їх приїзд був зафіксований чехословацькою службою безпеки, однак про що йшла мова у приміщенні перечинської школи – невідомо. Через деякий час у Хусті відбулися установчі збори Карпатської Січі.

Карпатська Січ, про що вже неодноразово згадувалось, потребувала зброї. ОУН призначила відповідальним за це завдання сотника Р.Ярого, котрий його не виконав. З.Книш, який пізніше виконував обов'язки політичного референта ОУН, писав: "Сьогодні справа ясна. Ріхард Ярий виконував німецькі доручення. Німеччина була заінтересована в мирній ліквідації Карпатської України ... при допомозі Ярого саботувала транспорти зброї". Р.Ярий мав псевдонім "Консул – 2". "Ріко Ярий, - писав В.Шандор, – сотник, був референтом із зовнішньої політики, а одночасно зв'язковим між Окремим та Військовим Штабами, він, від імені Проводу

Українських Націоналістів, мав до діла з політичними та військовими проблемами Карпатської України. Отже, таким чином, впливав на події в Карпатській Україні ... Ріко Ярий, німець, офіцер австро-угорської армії, після війни зразу ж на початку української державності увійшов у зв'язок з українським національним рухом і так здобув довір'я його представників ... Ріко Ярий був одночасно і зв'язковим від Німеччини, і тому міг бути рушійною силою у підготовці замаху на уряд, організувати гострі напруження між чехами і нами та проводити з декотрими командантами Січі пронимецьку політику. Саме вона гнала недостатньо озброєних січовиків проти тяжких кулеметів ворожих армій і танків, де вони гинули. Він командував також ворожими польськими та мадярськими агентами, яких було викрито і зловлено в Головній Команді (вивезених відтак автоматом німецького консула до Мадярщини), як також і тими, яких не вдалося зловити ..." Цікаво, що ніхто з учасників і очевидців змови проти уряду Карпатської України так і не з'ясував роль Р.Ярого.

20 жовтня 1938 р. женевська українська пресова служба передала заклик голови ПУНу А.Мельника до українського народу, в якому, зокрема, говорилося про необхідність усіма силами стати "суцільною лавою на службу Нації й зокрема бути готовими під сучасну пору кинути максимум національної енергії для скріплення сил у боротьбі за Українську Карпатську Державу". На заклик відгукнулися тисячі українців, насамперед галичан. Вони хотіли допомогти молодій автономній країні на її території.

Яку позицію зайняв ПУН стосовно масових нелегальних переходів польсько-чеського кордону? Якщо спочатку ПУН закликав до них, то через деякий час, а особливо після опублікування перестороги в українських газетах, він змінив свою позицію. "Людей до праці в Карпатській Україні було потрібно, – зауважував З.Книш, – але на те вистачали провідні і здібні одиниці, що їх доставила ОУН із своїх місцевих та еміграційних кадрів, а

часто західноукраїнських земель. Масовий перехід рядового членства створював тільки клопіткову ситуацію урядові Карпатської України у внутрішньополітичних відносинах і грозив дипломатичними конфліктами назовні. Стало ясным та безсумнівним вже після упадку Карпатської України, що ці дві чи три сотні галицьких бойовиків більше чи менше тут нічого не рішали". Окремими членами ОУН, їх радикальним настроєм був незадоволений уряд Карпатської України. А.Волошин просив "не утруднювати йому і так важкого положення у відношенню до Праги, надсилати культурних діячів і всяких фахівців, а не крикунів-революціонерів, що вже почали діяти на нерви місцевим українським провідникам". А.Волошину був також відомий і той факт, що частина членів ОУН брала активну участь у підготовці державного перевороту, внаслідок якого мало відбутися усунення членів карпатського уряду від влади. У цій ситуації ПУН прийняв єдино правильне рішення: обмежитися засиланням на територію Карпатської України військових фахівців, що мали великий бойовий досвід, а також керівних провідників ОУН. Проте, нелегальні переходи польсько-чеського кордону фактично вийшли з-під контролю ПУНу.

У 1938 р. в Берліні відбулася зустріч представників ПУНу з керівництвом Карпатської Січі. Закарпатський осередок ОУНі представляв К.Химинець. Мова йшла про створення військового штабу Карпатської Січі. Саме на цій зустрічі й були розподілені обов'язки між членами ПУНу. Цей штаб був нелегальним з двох головних причин: по-перше, статут Карпатської Січі давав право вступати до неї тільки тим особам, які мали "краєву приналежність", тобто були громадянами Карпатської України (Чехословаччини); по-друге, члени штабу були відомими діячами ОУН, яких розшукував і вимагав їх видачі польський уряд.

Військовий штаб спочатку очолював полковник М.Аркас, потім полковник Г.Стефанів. М.Чирський керував "Летючою Естрадою".

М.Михалевич і В.Олександрів відповідали за виготовлення плакатів, транспорантів тощо. Поет і науковець О.Кандиба (Ольжич), який в ОУН займав посаду культурного референта, організував товариство письменників і мистецтвознавців "Говерли", він же став координатором ідеологічної і політичної роботи в Карпатській Україні. З ініціативи О.Ольжича 10 грудня 1938 р. в Хусті було створено "Українське Еміграційне Бюро в Карпатській Україні". "Завдання названого Бюро. – говорилося у зверненні його засновників до Президії влади Карпатської України. – є сприяти плановому й доцільному виужиткованню сил, знань й фінансових спроможностей української еміграції для розбудови державного, господарничого й культурного життя Карпатської України".

Я.Барановський (Борис Лімницький) відповідав за матеріальну допомогу населенню й уряду А.Волошина; саме через нього відбувалися контакти Закарпаття із світовими українськими організаціями. О.Сеник (Канцлер, Грибівський) не вірив у те, що Карпатська Україна вистоїть, але "проявив всі свої зусилля, щоб поміч ... була достатньою і своєчасна". Генерал М.Капустянський був викликаний Проводом Українських Націоналістів для окремого завдання. Місцем його штабу була "амбасада" – приміщення, закуплене для справ ОУН представниками американської Організації Демократичного Відродження України. Згідно з розробленим планом, М.Капустянський (Степовик, Генерал, Низола) мав чекати подальшого розвитку подій. Залучалися до військових справ колишні генерали УГА В.Курманович і В.Петрів. До штабу Карпатської Січі також увійшли Р.Шухевич (Щука), З.Коссак (Тарнавський), О.Карачевський (Свобода), Г.Барабаш (Чорний), Є.Врецьона (Волинський). Особливої уваги заслуговує М.Колодзінський (полковник Гузар) – найбільш легендарна постать на цьому відрізку історії Закарпаття. Його праця "Українська воєнна доктрина" була високо оцінена у військових колах Європи, а її автор став поряд з відомими теоретиками військового

мистецтва. Полковник М.Колодзінський, як і деякі його товариші, теж не вірив у те, що Карпатська Україна вистоїть, але притримувався думки, що “коли вже нема розумного виходу з тяжкого положення, то треба вміти вмерти по-геройськи, щоб така смерть була джерелом сили для молодих поколінь”. Наступні події довели, що це були не пусті слова, а глибоке переконання автора “Української воєнної доктрини”: він залишав поле бою останнім. Будучи важко пораненим, разом зі своїм товаришем З.Коссаком, він потрапив до рук угорських терористів: поблизу Солотвина їх розстріляли.

Необхідно відзначити, що штаб Карпатської Січі так і не зміг створити боєздатні збройні сили. Один із сучасних дослідників історії українського націоналізму Ю.Пундик визнавав, що Карпатська Січ організовувалася “на швидку руку, а її вояки не мали “відповідного військового вишколу”. Серед членів штабу дійовим до останньої хвилини залишався тільки М.Колодзінський. Прихильники гетьмана в екзилі П.Скоропадського вбачали одне з головних джерел падіння Карпатської України в нерозсудливій політиці лідерів ОУН і докоряли німецьким урядовим інституціям за прихильність до націоналістів. З таким однозначним висновком важко погодитися, якщо врахувати ще й той факт, що між гетьманцями і ОУН в 30-х роках майже не припинялася боротьба. На нашу думку, більш близькі до істини ті дослідники, які вбачають у падінні Карпатської України трагедію. “Трагедія – для десятків молодих людей, – вважають В.Галас та І.Поп, – здебільшого емігрантів із Галичини і співчуваючих їм закарпатців, які заплатили своїм життям за ідею створення “українського П’ємонту” у Центрально-Східній Європі” [1, с.257].

Не припинялися зв’язки ПУНу з урядом Карпатської України в екзилі. П.Стерчо опублікував документ, який свідчить про те, що вже після окупації краю Угорщиною А.Волошин зі своїми однодумцями зустрівся з

А.Мельником і навіть підписав договір про співпрацю, в якому проголошувалося, що „Український Націоналістичний Рух, а зокрема Уряд Карпатської України і Організація Українських Націоналістів спільно змагали всіма силами створити, збудувати й оборонити Карпатську Українську Державу”. З опублікованого П.Стерчом документу видно, що від ОУН його підписали А.Мельник, О.Сеник-Грибівський і Я.Барановський-Лімницький. Делегацію Карпатської України представляли А.Волошин, Ю.Ревай і А.Штефан.

Більш детально про хід переговорів і підписання названого документу говорить “Особова справа А.І.Волошина”, 19 червня 1945 р., перебуваючи в Лефортовській в’язниці, А.Волошин заявив слідчому НКВС Вайндорфу: “...Я мав зустріч і розмову з А.Мельником, але не в Берліні, а в Італії... Знаходячись в Празі, до мене на квартиру в кінці серпня чи на початку вересня 1939 р. прийшли прем’єр-міністр Ю.Ревай і В.Комаринський і повідомили, що вождь українських націоналістів Андрій Мельник запрошує мене – президента Карпатської України, їх і члена мого уряду міністра освіти Августина Штефана в Венсцію (Італія) для політичних переговорів з питання дальнішої долі Карпатської України... Я погодився вести переговори з А.Мельником і для цієї цілі поїхати до нього в Італію”.

Переговори відбулись в готелі на острові Лідо (Венеція), де вже чекав А.Мельник, його секретар Барановський і професор римського університету Онадський (або Онацький) – ідолог українських націоналістів, який водночас очолював націоналістичні організації в Італії. З боку уряду Карпатської України – президент Карпатської України, прем’єр-міністр уряду Юлій Ревай, міністр освіти Августин Штефан і В.Комаринський – керівник пропаганди при уряді. “Після обміну привітаннями проходили політичні переговори, повного змісту яких не пам’ятаю, – згадував А.Волошин. Добре пам’ятаю тільки те, що Мельник

запропонував мені і решті делегації погодитися на приєднання території Карпатської України до решти українських земель, тобто до Галичини і Радянської України для утворення "Самостійної України". Далі Мельник заявив, що ціль по створенню "Самостійної України" буде здійснена при допомозі українців, які населяють всі землі і вони ж допоможуть удалити угорців з території Карпатської України, яку останні окупували. На пропозицію Мельника я згоди не дав і відповів, що моя ціль полягає в тому, щоб удалити угорців з території Карпатської України і зберегти її автономію. Мельник, Онацький і Барановський запросили мене. Штефана. Ю.Ревай і Комаринського поїхати в Рим для продовження переговорів, але я від цього відмовився і поїхав з Комаринським в Прагу".

З наведеного документу видно, що А.Волошин цей договір не підписував. Однак, А.Штефан і Ю.Ревай поїхали в Рим, і не виключено, що договір був ними підписаний. Що стосується А.Волошина, то він розцінював запрошення А.Мельника в Рим „як прагнення з його боку зробити на мене вплив і погодитися на його пропозиції в Римі, де б йому допомагали в цьому націоналістичні кола". Сучасний дослідник історії Карпатської України М.Болдижар також вважає, що А.Волошин договір з А.Мельником не підписував. Безперечно, А.Волошин не відкидав возз'єднання краю з Великою Україною, проте вважав це справою майбутнього. Протягом свого перебування у еміграції колишній президент Карпатської України переслідував єдину мету – звільнити територію краю від угорських військ. Відновимо правду про трагічні події березня 1939 року.

В ніч з 13 на 14 березня 1939 р. з благословення фашистської Німеччини при повній бездіяльності уряду Чехословаччини угорська армія вторглася у Карпатську Україну. Їй протистояли розрізнені з'єднання Карпатської Січі, позбавлені єдиного керівництва. Як свідчить П.Стерчо, угорське командування для боїв в Карпатській Україні мало

підготовленими 12 дивізій. Вже 12 березня на відтинку Мукачево-Ужгород було сконцентровано три бригади піхоти, дві бригади кавалерії, одна бригада моторизованих частин. Крім того, на захід від Ужгороду біля словацького кордону були також зосереджені дві бригади піхоти. В той же час поляки мали готові до бою три дивізії.

Очевидці тих подій, архівні документи, у тому числі й угорські свідчення, переконують у тому, що карпатські січовики героїчно захищали кожний клапчик рідної землі. В боях на Краснім полі під час захисту Хусту, інших населених пунктів полягло багато січовиків, молодих патріотів. Чималі втрати понесли й угорські війська (72 вбитих, 163 поранених).

Львівська газета “Ноза зоря” писала: “Не дається заперечити факту, що під Хустом відбулася велика битва, в якій з обох сторін полягло багато сотень вояків”. Німецький журналіст і вчений Аксель Шмідт писав: “Не дивлячись на кровопролиття, Карпатська Україна була сповнена бажання доказувати волю і прагнення українців в майбутньому бачити і створити свою власну державу. В такому ж дусі висловлювалися інші засоби масової інформації.

17 березня 1939 року рештки знекровлених у боях, знесилених, морально пригнічених загонів Карпатської Січі залишили територію Карпатської України. Багато січовиків опинилося в угорському полоні. На території всього Закарпатського краю був встановлений жорстокий режим угорського диктатора Хорті, найближчого соратника гітлерівської Німеччини, з усіма притаманними йому атрибутами – тюрмами, концентраційними таборами. Незважаючи на велику чисельну перевагу ворога, Карпатська Січ чинила опір. “Тоді, коли вісім мільйонів чехів віддало себе під панування німецької держави без найменшого спротиву, – писав кореспондент галицького журналу “Жіноча воля”, – в той час тисячі українців збройно виступили проти мадярської кількатисячної армії”.

Аналогічне можна прочитати в іншому виданні: "...Навіть найбільший ворог українського народу мусить признати, що українська молодь героїстично обороняла свою воллю". Угорські власті змушені були визнати, що "під час березневих операцій на Карпатській Україні мадярська армія мала 72 убитих, 163 ранених, 4 пропавших без вісти і 2 полонених".

18 березня 1939 р. останні захисники Карпатської України припинили опір, однак окремі відділи Січі продовжували боротьбу в партизанських загонах. У горах між Великим Бичковом, Кобилецькою і Квасівською Полинами та Раховом діяли партизани, яких очолювали С.Росоха, М.Крупа, О.Ворохта. "Поява карпатських січовиків у горах, – писав Ф.Попович, – підбадьорила населення і піднесла їх дух. Зародилася надія на скоре визволення і краще майбутнє". Угорська влада кілька разів оголошувала амністію всім тим, хто припинить боротьбу, але безуспішно. Після того, як керівництво діями всіх партизанських груп взяв на себе С.Росоха, було вирішено "звільнити від дальших обов'язків в партизанці всіх, котрі не народжені в Карпатській Україні. Місцеві січовики мали допомогти їм дістатися за кордон". У травні 1939 р. партизанів Карпатської Січі на Рахівщині очолював О.Ворохта. "Бойові акції партизанів ... таки не дали мадярам спати. На початку травня мадяри видали для населення відозву з останньою пригадкою, щоб здати всіляку зброю і негайно зголосити всіх і підозрілих і чужих людей. З цією відозвою три дні і три ночі били по горах в надії, що вони розгромлять "січ-банду"... Ворохта тримав нас досить гостро, і ми також мусіли запрягтися до роботи і час до часу розвозили і розліплювали летючки з різними закличками до Рахова і Великого Бичкова. А коли більшовики зайняли Галичину, то багато з наших хлопців у добрій волі і надії на краще майбутнє перебралися за кордон і опинилися в Галичині". Партизанський загін у Волівському окрузі очолювали Ф.Тацинець-Крот і О.Тарасюк. До його складу входили жителі з різних верховинських сіл і галичани. Після оголошення амністії

Ф.Тацинець повернувся до рідного села Келечин, після чого був заарештований і розстріляний поблизу Волового.

Угорські архівні документи підтверджують всю небезпеку для Будапешту дій партизанських загонів. Генеральний штаб угорської армії в березні 1939 р. прийняв рішення провести ряд бойових операцій по "очищенню" Карпатської України "від чужих елементів, а про "очищення" доповідати кожні десять днів". Хортисти цілком серйозно поставилися до існування "банд січовиків", як вони називали загони українських партизанів. Саме з цією метою збільшувалась кількість військ в окремих округах. Це стосується й жандармського корпусу.

Документи угорських архівів дають можливість з'ясувати головну причину тривалості дії партизанських січових загонів: їх діяльність була не стільки відчайдушною спробою противитись угорській окупації, скільки відповіддю на масові репресії і колонізаторську політику "визволителів русинів". Берлін вимагав, щоб "після окупації Карпатської України Угорщиною було взято до уваги німецькі транспортні потреби та економічні інтереси імперії". За перші два місяці окупації на роботу в Угорщину було відправлено 59377, а в Німеччину – 686 чоловік. Вже в березні 1939 р. Закарпаття заповнили угорські агенти, які вербували робітників на роботу до Німеччини. У першій половині березня 1939 р. в Ужгороді було відкрито представництво Міністерства сільського господарства, яке займалося єдиним питанням – набіром робітників на роботи в Угорщину.

Уже згадуваний М.Козма зізнався, що "завоювати Закарпаття при допомозі німців було легко, але важко буде його утримати, тому що угорці не вміють поводитися з іншими народами". Для угорської військової адміністрації кожний закарпатський інтелігент вважався підозрілим і небезпечним. Один із агентів доносив, що "закарпатський народ знаходиться в значній мірі під впливом греко-католицьких священиків.

95% яких добре себе вели у міжвоєнний період. Що стосується вчителів, то 60% з них треба негайно звільнити, бо вони прихильники українського напрямку". Жертвами репресій хортистів ставали різні категорії місцевого населення, проте найбільш жорстоко окупанти поводитись з членами Карпатської Січі. „Під натиском окупантів ми змушені були відступати, – пригадував І.Піпаш, – патріотам довелося добиратися до домівок. Йшли, як лише могли: через гори, лісами, бо в селах господарювали місцеві "чорносорочечники", ловили й убивали січовиків. Так загинули Павло Волощук у В.Бичкові, Іван Полянчук, Федір Рознійчук, Василь Тимошук, Іван Годван і Михайло Мендешора з Требушан, Василь Небола та Карло Купар з Грушова (закатували їх у Квасах)".

17 березня 1939 р. потрапив у полон керівник іршавських січовиків В.Галас, котрий був розстріляний гонведами. Така ж доля спіткала команданта Волівської Січі С.Фігуру, якого розстріляли 18 березня. Ватажок хустських січовиків О.Блестів-Гайдамака, перебуваючи в хустській в'язниці, "не мав олівця, тому шпилькою проколов палець і кров'ю написав записку: "Я, Олександр Блистів, 22-річний з Хуста, іду на смерть за те, що любив свою рідну Україну". Про своє перебування в угорському таборі Вор'юлопош писав О.Пайкош – активний член "Просвіти" 30-х років. Він описав факти знущань і тортур над січовиками Павлом і Петром Андрейчиками, послом Сойму І.Перевузником та іншими. В таборі перебували 1200 чоловік. Детальні описи табірної життя містяться в щоденнику В.Гренджі-Донського. Його автор описав злочини хортистів не тільки в таборі, але й у різних куточках краю. Він повідомив про розстріл терористами М.Колодзінського, З.Коссака, Ф.Тацинця, О.Блестіва, Я.Завальницького, С.Фігури, Д.Остапчука та багатьох інших. Житель с.Скотарське, що на Воловеччині, В.Ігнась розповідав: "Розпочалися арешти... Тюрми були повні. Багато людей розстріляно, особливо молоді, угорськими жандармами і військами. Тільки

з моєї семінарії біля Хуста загинуло біля 25 хлопців...". Свій побут в угорській тюрмі та концтаборі описав С.Пугач. Садистські методи катування практикувались хортистами в капітелі "Ковнер".

На жорстокість угорців неодноразово звертав увагу А.Волошин. Вже перебуваючи в еміграції, він писав у листі до міністра закордонних справ Німеччини Й.Ріббентропа: "Кривава окупація, безжалісні переслідування українського народу, безтактна поведінка представників угорської влади по відношенню до корінного населення, відсутність в угорських урядників всякого соціального чуття, а також економічна відсталість Угорщини стали результатом того, що з часу свавільного захоплення Карпатська Україна перетворилась у вогнище наруги". А.Волошин, навівши конкретні факти про різке падіння матеріального добробуту і духовного розвитку закарпатців, робив висновок, що "угорський королівський уряд розглядає Карпатську Україну з перспективи 1914 року. Ось чому в країні не видно ніяких ознак на покращення умов життя. Підсумком цих обставин є те, що Угорщина не в силі завоювати симпатії населення країни. Наслідки, котрі випливають звідси, очевидні" [1, с.263].

Жорстокі репресії хортистів стосовно карпатських січовиків були прикладом грубого порушення міжнародних угод щодо військовополонених. Після підписання С.Ключураком наказу про призначення 15 березня 1939 р. полковника С.Єфремова командувачем Карпатської Січі, уряд Карпатської України перетворив напіввійськову організацію у збройні сили краю. Виходячи з цього, Карпатська Січ підлягала постановам Женевської конвенції стосовно ведення війни, охорони полонених тощо. Однак для агресора цей факт нічого не важив.

Отже, виникнувши в листопаді 1938 р. як напівмілітарна організація, Карпатська Січ пройшла еволюцію до Збройних Сил Карпатської України в березні 1939 р. Її поява пов'язана з руйнівною дією міжнародних факторів (постійні напади угорських і польських терористів,

антиукраїнська діяльність проугорської “п’ятої колони” тощо). Збройні Сили Карпатської України мали свою структуру, найвищим щабелем якої була Головна Команда. Незважаючи на спроби уряду Карпатської України та зусилля діаспори посилити боєздатність Карпатської Січі, вона ні в кількісному, ні у військовому відношенні не була здатною дати відсіч фашистській агресії. Проте вона відіграла позитивну роль у захисті кордонів краю від нападів терористів.

Керівництво Карпатською Січчю здійснювали радикальні закарпатські націоналісти, які фактично спрямовували діяльність цієї організації. Нерідко вони припускалися прикрих тактичних помилок, зокрема у ставленні до чехів. Численні конфлікти врешті-решт переросли в кровопролитні бої 13-14 березня 1939 р. між січовим і чеським військом, в результаті яких Карпатська Січ зазнала значних втрат і виявилася нездатною протистояти військам Угорщини. Відповідальність за цю трагедію несуть її керівники. Карпатська Січ нерідко йшла на конфронтацію по відношенню до власного уряду, часто виходячи з-під його контролю. Такого роду конфлікти вилились у кілька спроб скинути законний уряд А.Волошина. Остання (в ніч з 13 на 14 березня 1939 р.) була особливо небезпечною, бо співпала зі вторгненням агресора.

З перших днів надання Карпатській Україні автономії на її території з’явилися члени ОУН. Вони відіграли неабияку роль у формуванні Карпатської Січі, хоча так і не змогли створити боєздатні збройні сили. Доказом цього є слабкий опір Карпатської Січі угорській армії. Завдяки членам ОУН були встановлені контакти Закарпаття зі світовими українськими організаціями, які допомагали уряду Карпатської України у фінансових питаннях.

ВИСНОВКИ:

Сьогодні, з погляду історії, ще раз відзначимо, що кров січовиків, пролита у далекому 1939 році, була пролита за волю рідної Вітчизни, а подвиги Карпатської Січі були не марними.

В умовах незалежності України, ще і ще раз по-новому перечитуються світлі й темні сторінки в історії українських національно-визвольних змагань. Варті уваги найважливіші уроки, що впливають з героїчних подій 1938-1939 років на Закарпатті.

Найбільш значні з уроків минулого полягають у тому, що Карпатська Січ першою в Європі дала бій фашизму, а саме тому імена карпатських січовиків навіки будуть викарбувані в історії визвольних змагань українського народу за свою державність.

Зрозуміло, що чисельно невелика, недостатньо озброєна Карпатська Січ, навіть проявляючи нечуваний героїзм, мужність, патріотичну самопожертву, не змогла протистояти набагато кількісно переважаючим полчищам добре озброєних і вишколених угорських збройних формувань.

Позначились численні і дуже суттєві прорахунки уряду А.Волошина і командування штабу Карпатської Січі. Головний з них – невміння вжити своєчасних і рішучих заходів до озброєння бойових підрозділів Карпатської Січі, невідкладного налагодження їх належного військового вишколу. Багато в чому на рівні боєздатності Карпатської Січі позначилась відсутність достатньої кількості добре підготовленого командного, офіцерського, старшинського складу. Окремі офіцери колишньої УГА, які співпрацювали з командуванням Карпатської Січі на вирішальній стадії боротьби з угорськими агресорами, виявились політично дезінформованими і через прикрі непорозуміння безпосередньої

участі у керівництві бойовими діями Карпатської Січі не брали. Отже, не дивно, що окремі розрізнені підрозділи Карпатської Січі, виявляючи особисту мужність, самопожертву, зазнали відчутної воєнної поразки.

Але були і більш вагомі причини, що обумовили втрату Карпатською Україною своєї незалежності.

Фашистська Німеччина, розробляючи стратегію майбутньої агресії проти Чехословаччини, використала ідею утворення незалежної Карпатської України для підризу територіальної цілісності Чехословаччини, послаблення її боєздатності. Коли ця мета була досягнута, фашистські урядовці підло віддали територію Карпатської України своєму вірному союзникові – хортистській Угорщині.

В свою чергу уряд Чехословаччини не зробив найелементарніших кроків для збереження територіальної цілісності держави, для підвищення боєздатності Карпатської Січі – національних збройних сил Карпатської України. Згодом уже сама Чехословаччина стала жертвою своєї політичної безпринципності, безвільно здавши свою незалежність фашистським агресорам.

Важливо, що СРСР, який до цього не раз облудно демонстрував свою інтернаціональну солідарність з борцями проти фашизму (наприклад, в Іспанії), на цей раз навмисне зайняв відверто ворожу позицію щодо визвольних змагань українських патріотів Закарпаття. Офіційна пропаганда в СРСР зображала події у Закарпатті в спотвореному вигляді, характеризувала національно-визвольний рух як суто націоналістичний, профашистський. Отже, сподіватись на підмогу з боку СРСР, навіть моральну, було цілком безнадійно.

На наш погляд, уряд Карпатської України, органи правопорядку зобов'язані були вживати більш рішучих заходів щодо припинення терористичних акцій з боку угорських і польських терористів. Безкарність цих злочинів сіяла паніку серед населення, зневіру у власні сили.

можливість нової влади забезпечити гарантії безпеки, відстояти незалежність Карпатської України. Уряд, як доводять факти, часто виявляв байдужість до дії засобів масової інформації, які нерідко не проявляли лояльності до нового політичного ладу, тенденційно висвітлювали події політичного, економічного життя, в завуальованій формі переконували читачів у тому, що єдина гарантія спокою, особистої безпеки – повернення в лоно Угорської держави.

Політичні, громадські організації, що діяли в Карпатській Україні, безперечно, замало зробили для мобілізації громадської думки всередині краю, за рубежем на підтримку національно-визвольного руху патріотів Закарпаття. Не знайшлося дієвого центру для координації дій з українською діаспорою, закордонними організаціями ОУН, колишніх воїнів УГА, греко-католицькою церквою. Допомога з їх боку була розрізною і явно недостатньою. Додамо до сказаного, що реакційні урядові кола мілітаристської Польщі, тісно співпрацюючи з хортистською Угорщиною, робили все можливе, щоб призупинити в Галичині рух солідарності з Карпатською Україною, перекрити всі шляхи можливої матеріальної, фінансової чи військової допомоги з боку галичан своїм закарпатським побратимам.

Політичні партії і об'єднання патріотичного спрямування, що діяли в Карпатській Україні, як бачимо, надто мало зробили для консолідації суспільства, для поглиблення національної самосвідомості українського населення, зокрема молоді. А це, мабуть, була найважливіша передумова зміцнення національної безпеки Карпатської України як самостійної держави.

Історія, як відомо, не має зворотньої ходи. Але вона впливає на формування повчальних уроків, достовірне осмислення минулого.

Ми ніколи не забудемо, що патріотичний чин українських патріотів Закарпаття був по суті першим активним проявом протидії

фашистській Німеччині і її вірної союзниці – хортистській Угорщині напередодні Другої світової війни. Українські патріоти перед усім світом продемонстрували незламну волю, яскравий приклад того, як необхідно відстоювати незалежність своєї держави. Це був надихаючий приклад для українців Галичини, українців Східної України в їх боротьбі за незалежність Української держави.

Ми впевнені, короткий, але легендарний, славний шлях Карпатської України до своєї незалежності навечно увійде в літопис боротьби українського народу за власну державність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вегеш М.М. Закарпаття в контексті Центрально-Європейської політичної кризи напередодні Другої світової війни: Дис.д-ра іст.наук: К. –1988. – 379 с.
2. Вегеш М. Карпатська Україна і Німеччина (1938-1939). – Ужгород. 1996. –22 с.
3. Вегеш М. Карпатська Січ: сторінки історії (1938-1939). – Ужгород. 1969. –22 с.
4. Боднар В.Л. , Вегеш М.М. Карпатська Україна в міжнародних відносинах (1938-1939). – Ужгород. 1997. –135 с.
5. Дорошенко Д. Угорська Україна. – Ужгород: "Срібна земля", 1992. – 59 с.
6. Карпатська Україна: питання державно-правового розвитку і міжнародного становища. – Ужгород. 1999. –188 с.
7. Карпатська Січ / ред. В.Худанич Ужгород. 1996. –252 с.
8. Стерчо П. Карпато-Українська держава. – Львів: За вільну Україну. 1994. –287 с.
9. Українська радянська енциклопедія. – Т. V. – К. 1981.
10. Сталін Й. Питання ленінізму. – К: Укрполітвидав. 1947.
11. Енциклопедія українознавства. Т. 2. – Львів: "Молоде життя", 1993. - С. 715-722.
12. Державний архів Закарпатської області. ф.4. спр.18 "Міністерство внутрішніх справ Карпатської України"; ф.72 Товариство "Просвіта"; ф.17 "Президія Міністерства внутрішніх справ Карпатської України".